

קביעות מקור המים ככלל המרכזי בהלכות מקוואות

פתיחה

במאמר זה נרצה לברר מהו יסוד הלכות מקוואות. ננסה לנסח כלל ולהראות כיצד על פיו באות לידי ביטוי רוב ההלכות המרכזיות בדיני מקוואות.¹

הכלל הוא: כשרות המעין והמקווה תלויה בקביעות שלהם. כלומר, כשרות מקור המים לטבילה בתוכו תלויה ביציבות שלו, במצבו התמידי, ובעובדה שהוא אינו בתוך מיטלטלין. למשל, הטובל בשיטפון בזק, במקווה שמימיו זוחלים, או כלי - טבילתו פסולה; שיטפון בזק - אינו מקור מים יציב, מקווה - מצבו התמידי הוא שמימיו אינם זוחלים ממנו החוצה, ורק כך הוא מצליח לשמר אותם, וכלי - מיטלטל. מנגד, מעין שמימיו זוחלים, או ים שגליו הולכים ושבים - כשרים לטבילה, הואיל וזו דרכם.

כפי שנפרט ונראה במאמר זה, ברוב ההלכות המרכזיות בדיני מקוואות, בא לידי ביטוי היסוד של קביעות המים.²

1 מאמר זה נכתב לאחר לימודנו בבית המדרש את הלכות מקוואות בהנחיית מו"ר הרב אליעזר מלמד, בעת שהוא עסק בכתיבת פניני הלכה טהרת המשפחה. מתוך הלימוד שלי התבוננתי וניסיתי לנסח את הכלל ולהראות כיצד הוא בא לידי ביטוי בהלכות השונות. את המידע על נביעת המעינות השונים קיבלתי מההידרולוג ד"ר יהודה לוי, ועל כך תודתי נתונה לו.

הפניה סתמית במאמר לטוש"ע מכוונת ליו"ד סימן רא.

2 המילה 'טבעי' יכולה להתפרש במובן של 'בידי שמים ולא בידי אדם', ויכולה להתפרש במובן של טבע הדבר, אופיו ודרכו הקבועה. מכיוון שיש שתי משמעויות למילה 'טבעי', בחרתי במילה 'קביעות', שמשמעותה בהקשר שלנו היא חד משמעית. לענ"ד לא נכון לומר שהכלל המרכזי של ההלכות הוא הטבעיות במשמעות של 'בידי שמים ולא בידי אדם', מכיוון שמי גשמים זורמים (למשל בשיטפון) פסולים לטבילה מדאורייתא, למרות שזרם זה טבעי לחלוטין. אך אם נאמר שהכלל של ההלכות הוא הקביעות - מובן מדוע מי גשמים זורמים פסולים לטבילה מדאורייתא, מכיוון שמי גשמים זורמים (למשל בשיטפון) אינם קבועים ויציבים. הדברים יבוארו בפירוט בהמשך המאמר בע"ה.

הדגמת הכלל בדינים השונים

מקווה ומעין

ציוותה התורה שטהרה מן הטומאה תושג באמצעות טבילה במקווה או במעין. מקווה הוא כינוס של מי גשמים בבור שבקרקע או בבניין (ראה להלן בכותרת 'פסול טבילה בכלי'), בשיעור שאדם יכול לטבול בהם - בנפח ארבעים סאה. מעין הוא נביעת מי תהום אל פני הקרקע.³

דרשו חכמים (ספרא שמיני פרשה ט סוף פרק י'),⁴ שהמעין מטהר גם בזוחלים (כלומר מים זורמים) וגם באשבורן (כלומר מים מכונסים במקום אחד), ואילו המקווה מטהר רק באשבורן. לדעת רובם המכריע של הפוסקים פסול טבילה במי גשמים זוחלים הוא מדאורייתא.⁵

מעין הוא מקור מים יציב שאפשר לסמוך עליו. דרכו וקביעותו היא שמימיו זורמים. מי גשמים, לעומת זאת, רובם מתאדים או מחלחלים למי התהום, ורק מיעוטם זורמים מעל פני הקרקע ונאספים אל ערוצי הנחלים.⁶ ממילא, אם אדם רוצה לסמוך על מי גשמים, עליו להצליח לקוות אותם. לכן במשך הרבה דורות אנשים רבים חפרו בורות כדי להצליח לקלוט מי גשמים שימלאו את הבורות, וכך יכלו להשתמש במים שבבורות לאורך זמן רב.

3 ראה בספר היראים (סימן כו), שביאר כי מעין נקרא 'מעין' בין בזוחלים בין באשבורן, אבל מקווה נקרא 'מקווה' דווקא באשבורן, כפי שכתוב (בראשית א, ט): "יקוו המים... אל מקום אֶחָד".

בעניין שיעור מעין לטהרת אדם, עיין בפניני הלכה טהרת המשפחה, פרק י הערה 3.

4 לשון הספרא: "אי מה מעין מטהר [גם - א"ג] בזוחלים אף מקווה מטהר בזוחלין ת"ל אך מעין המעין מטהר [גם - א"ג] בזוחלים, והמקווה [רק - א"ג] באשבורן". פשוט בפוסקים שמעין מטהר גם באשבורן, וכפי שהוכיח בכמה ראיות הרשב"א בחידושיו לשבת סה, ב.

5 כן כתב תרומת הדשן רנד ומהרי"ק קטו (והביאם בית יוסף יו"ד רא); רמ"א שם ב; ש"ך שם י; ב"ח; לבוש ב; ערוך השולחן ח; דעת כהן עמ' רלא. יש אומרים שפסולם מדרבנן (מרדכי על פי הבנת בית יוסף, ועיין בדרכי משה אות ז שחלק עליו בהבנת המרדכי; חת"ס יו"ד רב דייק כך בדעת ראשונים; פני יהושע שבת סה, ב דייק כך בדעת ר"י).

6 למשל בישראל, כ-70% ממי הגשם מתאדים לאטמוספירה, כ-25% מהם מחלחלים למי תהום ואולי יצאו כמעיינות (או בארות, כלומר חפירת בור מלאכותי אל מי התהום. מבחינה הלכתית, באר נחשבת כמעין). ורק כ-5% מהם זורמים על פני השטח ונאספים אל ערוצי הנחלים (הנתונים על פי הערך 'נגר עילי', באנציקלופדיה, המכון למדעי כדור הארץ, האוניברסיטה העברית).

יסוד הקביעות בא כאן לידי ביטוי - אדם יכול להסתמך על בור שבו הוא כינס מי גשמים דווקא כשהם לא זורמים ממנו, בניגוד למעין הנובע מהתהום שדרכו היא שמימיו זורמים, וכך האדם נהנה ממנו. לכן הטבילה הכשרה היא דווקא במקווה מים עומדים, או במי מעין אפילו כשהם זורמים.⁷

דין טבילה בנהר

לרוב, זרימת הבסיס בנהרות מקורה ממעינות של בקיעת מי תהום.⁸ כאשר יורדים גשמים במהלך החורף, ולאחר מכן השלגים והקרחונים מפשירים - עוצמת הזרימה בנהרות רבים גדלה מאוד. נחלקו גדולי האמוראים - ובעקבותיהם הראשונים - בשאלה מה דינו של נהר שהתרבה בעקבות הגשמים והפשרת השלגים: האם הוא נחשב כמעין שכשר לטבילה גם בעודו זורם, או שהוא נחשב כמי גשמים שפסולים לטבילה בעודם זורמים.

תניא, רבי מאיר אומר: יובל שמו שנאמר והיה כעץ שתול על מים ועל יובל ישלח שרשיו, ולמה נקרא שמו פרת שמימיו פרים ורבים. מסייע ליה לשמואל, דאמר שמואל: נהרא מכיפיה מיבריך.⁹

ופליגא דרב, דאמר רב אמי אמר רב: מיטרא במערבא סהדא רבה פרת.¹⁰ אבוה דשמואל עביד להו לבנאתיה מקווה ביומי ניסן ומפצי ביומי תשרי. מקווה ביומי ניסן, סבר לה כרב דאמר רב אמי אמר רב: מיטרא במערבא סהדא רבה פרת, שמא ירבו נוטפין על הזוחלין והווי להו מי גשמים רובא.¹¹ ומפצי ביומי תשרי. ופליגא דידיה אדידיה, דאמר שמואל אין המים נטהרים בזוחלין אלא פרת ביומי תשרי. (בכורות נה, ב; שבת סה, ב; נדרים מ, א)

7 כעין סברה זו, על ההבדל בין מעין למקווה, כתבו גם רש"י (שבת קט, א ד"ה כל הימים כמקווה), שפת אמת (שבת סה, ב), חזון איש (יו"ד מקוואות תניא קלו, א) ופניני הלכה (טהרת המשפחה י, ד).

8 הגשמים היורדים בחורף מזינים את מי התהום, ומי התהום מזינים את המעינות במשך השנה.

9 "שאף על פי שאנו רואין שכשהגשמים יורדים הנהרות מתברכין עיקר ריבויין ממקורן הוא כדאמרינן בפרק סדר תעניות (תענית כה, ב) אין לך טפח יורד מלמעלה שאין תהום עולה לקראתו טפחיים ונמצא שלעולם זוחלים רבים על הנוטפים דהא לטפח של גשמים איכא טפחיים דמעין הילכך לשמואל על פי מימרא זו מותר לטבול בנהרות לעולם אפילו כשנראה לעין שנתרבו הרבה מחמת המטר" (בית יוסף).

10 כשיורדים גשמים בארץ ישראל - נהר הפרת מעיד על כך, על ידי שהוא גדל מחמת הגשמים.

11 "דסבירא ליה לרב שהנהר ממי גשמים הוא מתרבה ולא מכיפיה והא דקאמר דהוה עביד להו מקוואות ביומי ניסן לאו דוקא דבכל השנה היו טובלות במקוואות בר מיומי תשרי וכאידך

רב ושמואל מסכימים עקרונית שאם רוב הנהר יהיה ממי גשמים - הוא יהיה פסול לטבילה בזוחלים, ואם רוב הנהר אינו ממי גשמים אלא ממעינות - הוא כשר לטבילה בזוחלים. הם נחלקו מה הדין כשהנהר גדל בעקבות ירידת הגשמים והפשרת השלגים. לדעת רב - הואיל והתגברות זרם הנהר נובעת בעיקר ממי גשמים ולא ממי מעין - דינו כמקווה, שאינו מטהר בזוחלים. לדעת שמואל, לעולם רוב התגברות זרם הנהר נובעת מהנהר עצמו, כלומר מהתעצמות הנביעה ולא ממי הגשמים, וממילא לעולם הנהר נחשב כמעין שניתן לטבול בו.

דבריו של שמואל קשים לכאורה. הרי אנחנו יודעים שירד הרבה גשם או הפשירו הרבה שלגים, ותוך זמן מה הנהר גדל מאוד. על סמך מה ניתן לומר שהנהר גדל באופן מסיבי כל כך בעיקר מעצמו? ננסה לבאר את המחלוקת בין רב לשמואל.

כשיררד גשם - חלק מהמים מתאדים; חלק מהמים מחלחלים עמוק למי תהום ואולי יתפרצו עוד זמן רב במעין; חלק גורמים באופן כמעט מיידי להגברת הזרם ממעינות מסוימים וחלק זורמים ישירות לתוך נחלים ונהרות כנגר עילי. יש מעינות שיכולים להגיב לאירועי גשם תוך כמה שעות¹² או ימים ולהחלש בהתאם; יש שמגיבים בעונתיות; ויש יציבים באותה מידה כמעט בכל עונות השנה.¹³

על פי זה, אפשר להציע ביאור למחלוקת בין רב לשמואל אם נהר מכיפיה מיבריך. אף על פי שפעמים רבות המעינות עצמם מגיבים לגשם בהגברת הזרימה שלהם מהנביעה עצמה - לא ברור האם הגברת הזרימה לאורך הנהר היא ברובה מנביעות, או ברובה מנגר עילי מאגן הניקוז של הנהר - ובספק מציאותי זה נחלקו רב ושמואל.¹⁴

דשמואל דאמר אין המים מטהרים בזוחלין אלא פרת ביומי תשרי בלבד ולא נקט יומי ניסן אלא לאפוקי יומי תשרי" (בית יוסף).

12 לדוגמא, נחל דן ניזון ממעין דן. המעין ניזון כל השנה ממי תהום מתחת לחרמון (= 'זרימת בסיס'), ומגיב לאירועי גשם ושלג בהגברת הזרימה (= 'זרימה שטפונית', כאשר נבחל דן הרוב זה מי גשמים שחלחלו, הפכו למי תהום ובקעו בזמן מועט - בסדר גודל של שעות - במעין).

13 דוגמאות מפורסמות זה מעינות הירקון ועין פשחה. הם מנקזים אקוויפרים גדולים וזורמים זרימה יציבה גם בחורף וגם בקיץ (על אף שגם שם בחורף לרוב הספיקה מעט יותר גדולה).

14 פשט לשון שמואל "נהרא מכיפיה מיבריך" ולשון רב "מיטרא במערבא סהדא רבה פרת" הוא שמדובר במחלוקת במציאות. על אף שבדרך כלל נעדיף להמנע מתיילת מחלוקת במציאות, אני סבור שכאן הדבר קשה, וזאת משום שלפי חלק מהפוסקים (עיין מהרי"ק קטו; תרומת הדשן רנד; מהרי" ווייל ע) פסול טבילה בנהר לדעת רב הוא מדאורייתא.

לסוברים שהפסול לדעת רב הוא מדרבנן בלבד (עיין מרדכי שבת שנו-שנו; דרכי משה אות ז), ניתן להסביר כי כיוון שבחלק מהמקרים הזרימה מתרבה ברובה מחמת המעינות, ובחלקם

על שניהם מוסכם יסוד הקביעות בנהר. שמואל סובר שרוב המים בנהר הגיעו מהמעין - ולכן הנהר מטהר בזוחלים, כדין מעין (כלומר, גם הדינמיות שקורית בכל שנה נחשבת קבועה). ורב לא סובר שרוב המים בנהר הגיעו מהמעין - ולכן הם נחשבים מי גשמים שמתהרים דווקא באשבורן, כי רק כך הם קבועים (כלומר רק זרימה יציבה ותמידית נחשבת קבועה, בניגוד למים שבאים והולכים בגלל הגשם שהם לא נחשבים קבועים ופסולים בזוחלים).¹⁵

ברובה מחמת מי הגשמים - נחלקו רב ושמואל כיצד לקבוע כלל אחיד, ולא נחלקו במציאות. אולם, אם הפסול הוא מדאורייתא לדעת רב, ובכל זאת שמואל מתיר - אי אפשר להסביר ששמואל קבע 'כלל אחיד' והיקל בדין דאורייתא, אלא על כורחנו לומר ששמואל סובר שבפועל ברוב המקרים - רוב המים הם מנביעות. ונמצא שהמחלוקת היא במציאות. 15
למעשה, נחלקו הראשונים כמי ההלכה. דעת כמה ראשונים שהלכה כשמואל, ולכן מותר לטבול בנהרות בכל השנה. אומנם לרוב הראשונים הלכה כרב וכאבואה דשמואל, ואין לטבול בנהר הזורם כאשר יש חשש שרובו ממי הגשמים והפשרת השלגים. השולחן ערוך (רא, ב) פסק כדעת המחמירים והעתיק את לשון הרמב"ם, והרמ"א שם פסק על פי תרומת הדשן ומהרי"ק שנוכח להחמיר, והוסיף שכדעת המתירים נהגו ברוב המקומות במקום שאין מקווה ואין למחות ביד הנוהגין להקל כי יש להם על מי שיסמוכו (מהרי"ק קטו; מהר"י וייל ע).
הרמב"ם (ט, יג) פסק: "אם רבו מי גשמים על מי הנהר אינן מטהרין בזוחלין אלא באשבורן לפיכך צריך להקיף מפץ וכיוצא בו באותו הנהר המעורב עד שיקוו המים ויטבול בהן". כתב הכסף משנה: "ונראה שרבינו מפרש דאף ביומי תשרי איכא למיחש שירבו נוטפין על הזוחלין וביומי ניסן שהנהרות גדלים הרבה היה ממשיך למקוואות מים מהנהר וביומי תשרי שנתמעטו מי הנהר ואינם נמשכים למקוואות היה מקיף מקום מהנהר במחיצת מפצים כדי שיהיו המים נקוים ולא יהיו זוחלים". וכן כתב גם בבית יוסף, שזה הוא פירוש נוסף ל'מפצים' שעשה אבואה דשמואל לבנותיו.

ונלענ"ד שאין כוונת הכסף משנה שלדעת הרמב"ם אף בימי תשרי תמיד צריך לשים מחיצה בנהר כדי ליצור אשבורן. אלא דווקא בנהר שבו יש חשש שרבו מי הגשמים על מי הנהר יש לחשוש. אבל במקרה שבו אין שום סיבה לחשוש שרבו מי גשמים, כגון בתשרי אחרי שנה לא גשומה במיוחד, כשאנו מכירים את הנהר והוא בתוואי הבסיסי שלו ובעומק הבסיסי שלו - אין צורך לשים מחיצה. כך נראה לדייק ברמב"ם (והעתיק השולחן ערוך את לשונו): "צריך להקיף מפץ... באותו הנהר המעורב". כלומר דווקא כשמדובר בנהר שמעורבים בו מי גשמים, ולא לעולם בכל מצב (וכפי שמשמע מלשון הגמרא שאינה מחלקת בין דעת אבואה דשמואל ובין השמועה השניה בשם שמואל, וכפי שהבית יוסף הביא את דעת הרמב"ם יחד עם הראשונים המחמירים, ולא ציין שיש הבדל משמעותי ביניהם שלרמב"ם לעולם אסור לטבול באף נהר כפי שהוא זורם).

נחלקו הראשונים מה עשה אבואה דשמואל לבנותיו עם המפצים בימי תשרי. לדעת רש"י (נדה סז, א), הכוונה היא שהוא הניח את המפץ בקרקעית הנהר כדי שלא ידבק טיט ברגליהן ויהיה

מדוע ים כשר לטהר בזוחלין

נחלקו התנאים במשנה לגבי מעמדו של הים:

כל הימים כמקוה שנאמר (בראשית א') ולמקוה המים קרא ימים דברי ר"מ. רבי יהודה אומר הים הגדול כמקוה לא נאמר ימים אלא שיש בו מיני ימים הרבה. רבי יוסי אומר כל הימים מטהרין בזוחלין ופסולין לזבים ולמצורעים ולקדש מהן מי חטאת:

(פרה ח, ח; מקוואות ה, ד)

רבי מאיר סבור שכל הימים נידונים כמקוה, ומשמע שהם אינם מטהרים אלא באשבורן; רבי יהודה מחלק בין הים התיכון - שנידון כמקוה, ובין שאר הימים;¹⁶ ורבי יוסי סבור שכל הימים מטהרים בזוחלים¹⁷ - וכך פסקו הרמב"ם (הלכות מקוואות ט, יב), הרא"ש (הלכות מקוואות סימן יג) והשו"ע (סעיף ה).

בביאור שיטת רבי יוסי כתבו התוספות:¹⁸

נראה לריב"א דטעמא משום דכל שעה הולכים ושבים מכאן לכאן והוי כזוחלין הלכך יש להם לטהר בזוחלין כמו שאר נהרות, אבל מים חיים אינם שהרי אינם נובעים. הלכך מיסתבר טפי מה שהכתוב קראן מקוה היינו לפוסלן ממים חיים. (שבת קט, א ד"ה רבי יוסי)

תוספות מסבירים שימים מטהרים בזוחלים הואיל וזו דרכם של הימים. על כן, על אף שנאמר בתורה: "וּלְמִקְוֵה הַיָּמִים קָרָא יָמִים" (בראשית א, י), ולכאורה משמע שהשווה הכתוב את דין הימים למקוה, וממילא הם לא יטהרו בזוחלים אלא רק באשבורן - נסביר שכוננת הפסוק היא רק לפסול את הימים מלהיות 'מים חיים', אבל לענין זוחלים - הימים מטהרים בזוחלים, כי כך דרכם.

גם כאן אנו רואים את יסוד הקביעות. הואיל והים זורם ומתנענע דרך קבע - אין הזחילה פוסלת בו. יש כאן מאפייני קבוע, ולכן דין הים כדין מעין, ושניהם מטהרים גם בזחילה.

חציצה. ולדעת רבנו תם (הובא בתוספות נדה סו, ב), הכוונה למחיצה מפני הצניעות כדי שיוכלו לטבול בנחת (דבריהם הובאו בבית יוסף קצח, לג-לד).

16 כך פירשו הר"ש; רש"י שבת קט, א ד"ה כל הימים כמקוה. אולם, לדעת הרמב"ם (כפי שביאר הבית יוסף בהרחבה) כל התנאים מודים שכל הימים מטהרים בזוחלים.

17 אומנם בניגוד למעין, הם פסולים לזבים ולמצורעים ולקדש מהן מי חטאת, מכיוון שהם לא נביעה של מי תהום כדי שייחשבו 'מים חיים'.

18 בלשון דומה כתבו רש"י שם ד"ה רבי יוסי, ור"ש פרה ח, ח.

פסול טבילה בכלי

דרשו חכמים בספרא:

אי בור יכול אף בור שבספינה יהא טהור תלמוד לומר מעין, מה מעין שעיקרו בקרקע, אף מקווה שעיקרו בקרקע.

(שמיני פרשה ט סוף פרק י)

כך פסק השו"ע (סעיף ו) - שאין טובלים בכלים. והטובל בכלי¹⁹ - לא עלתה לו טבילה, מדאורייתא.²⁰ בור המקווה יכול להיות בקרקע, ויכול להיות על גג הבית, ובלבד שיהיה בבור בנוי ולא בכלי (שו"ת הרשב"א א, תת; רמ"א סעיף ז).

גם כאן בא לידי ביטוי הכלל שהגדרנו. בניגוד למקור מים הנמצא בקרקע שאינה ניתנת להזזה - מים הנמצאים בכלי אינם קבועים. ממילא, הטובל בהם אינו מתבטל למקור מים יציב, הואיל והמים נמצאים בדבר נייד שעומד בפני עצמו ואינו מחובר לקרקע, ולא עלתה לו טבילה.

פסול מים שאובים

בניגוד לדיני טבילה במקווה, במעין, בים ובכלי שהוזכרו לעיל שתוקפם מדאורייתא, לגבי מים שאובים (כלומר מים שהיו בכלי, אף אם החזירו אותם לבור שבקרקע)²¹ יש

19 אפילו המים לא נפסלו בשאיבה (לבוש סעיף ו), וכגון שהתמלאו שלא לדעת (טהרת ישראל שם).

20 פשוט שכך הדין לסוברים שמקווה שכולו ממים שאובים פסול מהתורה. ואפילו לסוברים שמקווה שכולו ממים שאובים כשר מהתורה - טבילה בכלים פסולה מהתורה. כך כתב הרא"ש הלכות מקוואות א; תוספות פסחים יז, ב ד"ה אלא (בביאור דעת ר"י הסובר שמקווה שכולו ממים שאובים כשר מהתורה); לחם סעיף לט, וטהרת ישראל סעיף ו ש'כולי עלמא מודים בזה'. יתר על כן: על פי התוספות והרא"ש, מי שסובר כי מקווה העשוי ממים שאובים פסול לטבילה מדרבנן - גוזר זאת מחשש שמא יבואו לטבול בכלי עצמו, שזו טבילה הפסולה מדאורייתא.

21 נסכם בקצרה את מקור הדין. דרשו חכמים בספרא (שמיני פרשה ט סוף פרק י): "אילו אמר מקווה מים יהיה טהור יכול אפילו מילא בכתפו ועשה מקווה בתחילה יהיה טהור? תלמוד לומר מעין מה מעין בידי שמים אף מקווה בידי שמים, אי מה מעין שאין בו תפיסת ידי אדם אף מקווה שאין בו תפיסת ידי אדם יצא המניח קנקנים בראש הגג לנגבן ונתמלאו מים, תלמוד לומר בור".

מדרשה זו אנו לומדים את פסול 'הויתו בידי אדם': אם האדם ממלא בגופו את המקווה - המקווה פסול כי אינו 'בידי שמים' אלא 'בידי אדם'. כמו כן, אם האדם הניח כלים כדי לקבל בתוכם את הגשם - המים נפסלים; פסול זה נקרא 'מים שאובים'. אומנם כאשר מי הגשמים

מחלוקת גדולה בראשונים האם הם פסולים מדאורייתא או מדרבנן. מוסכם ששלושה לוגים מים שאובים פוסלים את המקווה רק מדרבנן, ונחלקו הראשונים האם כשרוב ה-40 סאה הם שאובים, המקווה פסול מדאורייתא או מדרבנן.²²

גם בדין מים שאובים בא לידי ביטוי יסוד הקביעות. מצד אחד, מדובר במים שהיו בכלים ברצון האדם, ובכך נותקו מהקרקע היציבה. מצד שני, הם חזרו אל הקרקע (זאת בניגוד למים שנמצאים בכלי, או שיטפון של מי גשמים זורמים - שוודאי פסולים לטבילה מהתורה הואיל וכעת הם אינם יציבים). ואכן נחלקו הראשונים האם פסול זה הוא מהתורה.

רעיון אמוני

לסיום, נציע רעיון אמוני על משמעות יסוד הקביעות שבטהרה במקווה ובמעין. מובן שהרעיון האמוני הוא בדרך אפשר, ואין בו את מלוא המשמעות של ההלכות.

שורש הטומאה הוא במוות.²³ הטומאה החמורה ביותר היא טומאת מת, אך גם בשאר הטומאות ישנו ביטוי מסוים של מוות. למשל, בטומאת נידה ובטומאת קרי יש פוטנציאל חיים שאבד; וגם בלידה יש משהו שאובד: יצירת החיים שהיתה עד עכשיו באם - נפסקת.

הקב"ה נתן לנו כוח רב ואפשרות להוסיף חיים בעולם. נטילת חיים היא אחת העבירות החמורות ביותר, והיא יוצרת את הטומאה החמורה ביותר. יתר על כן, גם אובדן של פוטנציאל יצירת והוספת החיים, ואף בלא אשמה כלשהי - יש בו טומאה בגלל הפספוס וכוח החיים שהלך ואבד. כלומר, הטומאה היא המשמעות ההלכתית-רוחנית לאיבוד חיים גשמיים בעולם הזה.

ירדו לכלים בניגוד לרצון האדם - הם אינם נפסלים. פרטי דינים אלו התבארו בשו"ע בסעיפים טו, מא-מג.

22 לדעת רש"י (בבא קמא סו, א ד"ה שאיבה); הרשב"ם (בבא בתרא סו, א ד"ה לעולם); והרא"ש (הלכות מקוואות סימן א) פסול מים שאובים מדאורייתא, וכן פסק הרמ"א (סעיף ג). אולם, לדעת הרמב"ם (הלכות מקוואות ד, א-ב); ר"י (הובא בתוספות בבבא בתרא סו, א ד"ה מכלל), וריב"א (הובא במרדכי שבועות תשמה), פסול מים שאובים הוא מדרבנן בלבד. במאמר זה לא נדון בסוגיית כשרות מי העיר לטבילה. למעשה מקובל להורות שאין להשתמש במי העיר לצורך מקווה, וכן כתב דעת כהן צה, מנחת יצחק ה, פב, אגרות משה יו"ד ג, סג ועוד רבים. ויש שבדקו את מערכת המים במקומם והתירו דווקא באותם תנאים, ומהם טהרת מים מ. ועיין בזה בהרחבה בפניני הלכה טהרת המשפחה י, יב, והערה 13.

בחסד ה' עלינו, ניתנה לנו אפשרות הטהרה. הטבילה במקווה מאפשרת לנו לחזור אל מקור החיים הגשמיים בעולם - המים, וכך להיטהר בגזירת מקור החיים כולם - ה'. כלומר, הטהרה היא המשמעות ההלכתית-רוחנית לטבילה במים הגשמיים.

על גבי הטהרה נוסף רובד הקדושה. רק כאשר האדם מלא בכוח ובחיוניות, הוא יכול להוסיף ולהוציא לפועל את הקדושה. לכן טמאים אסורים להיכנס למקדש או לאכול קודשים, כי רק כאשר הם יהיו טהורים ונקיים מכל שמץ של אובדן חיים, הם יוכלו לתת לחיים את המשמעות האלוקית שלהם: הקדושה שמתגלה על ידי ישראל המקיימים את התורה והמצוות, ובשיא - בבית המקדש.

גם בהיבט הרעיוני נראה שהקביעות היא יסוד מרכזי. בניגוד לתנודתיות של הטמא, שהיו לו כוחות חיים, ואז הוא איבד אותם וירד למטה מבחינה רוחנית - מגיעים המים ומבטאים את היסוד של הקביעות והיציבות. האדם מתבטל אל מקור החיים היציב - ובכך הוא 'מתאפס' ומתחיל חיים חדשים, כאשר הוא התמלא בכוחות חיים רעננים.

רעיון דומה עולה בפסוקים מספר ירמיהו:

בְּרוּךְ הַגִּבּוֹר אֲשֶׁר יִבְטַח בֵּה' וְהָיָה ה' מִבְּטָחוֹ. וְהָיָה כְּעֵץ שְׁתוּל עַל מַיִם וְעַל יוֹבֵל יִשְׁלַח שָׁרְשָׁיו וְלֹא יִרְאֶה כִּי יָבֵא חֹם וְהָיָה עֲלֵהוּ רֵעַן וּבִשְׁנַת בְּצֻרַת לֹא יִדָּאָג וְלֹא יִמְיֵשׁ מַעֲשׂוֹת פְּרִי... מִקְוֵה יִשְׂרָאֵל ה' כֹּל עֲזָבִיךָ יִבְשׁוּ וְסוּרֵי בְּאֵרֶךְ יִכְתְּבוּ כִּי עֲזָבוּ מִקְוֵה מַיִם חַיִּים אֶת ה'.

(ירמיה יז, ז-ח, יג)

כלומר, המעלה של הבוטח בה' היא שהוא אינו תלוי בדבר עראי. הוא אינו נשען על דבר שיתכן שיהיה וייתכן שיאבד, אלא על מקור כל החיים כולם. המשל לכך מהעולם הזה הוא יובל מים, כלומר מקור מים יציב וקבוע. העובדה שגם בימות הקיץ החמים, ואפילו בשנת הבצורת יש מקור מים - היא המאפשרת את היציבות והביטחון.²⁴

24 באורות התשובה (ה, 11) מבאר הרב קוק זצ"ל שהתשובה קדמה לעולם, וכך היא מאפשרת לתקן את הקלקולים שמוכרחים לבוא יחד עם טבעיות החיים:

"התשובה קדמה לעולם, ולפיכך היא יסוד העולם. שלמותם של החיים היא דוקא עם המשך התגלותם על פי טבע העצמי. וכיון שהטבע מצד עצמו אינו בעל הסתכלות והבחנה, הרי החטא מוכרח הוא מצד זה. ואין אדם צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא. וביטול עצם טבעיותם של החיים, כדי שיהיה האדם בלתי - חוטא, זהו עצמו החטא היותר גדול, "וכפר עליו מאשר חטא על הנפש". על כן התשובה מתקנת את הקלקול ומחזירה את העולם ואת החיים למקורו דוקא בגלוי יסוד עצמיותם העליון, עולם החירות, ועל שם כך מכנים שם ד' אלהים חיים".

סיכום

הראינו כיצד בא לידי ביטוי יסוד הקביעות ברוב הלכות מקוואות:

מי גשמים כשרים לטבילה רק באשבורן - כי דווקא כך הם מתקיימים ואפשר להשתמש בהם באופן קבוע.

המעין והנהר מטהרים גם כשהם זורמים, מפני שזה המצב הקבוע שלהם. כאשר בעקבות הגשמים הנהר גדל - לדעת רב (ורוב הראשונים) הנהר יהיה פסול לטבילה, הואיל ומי גשמים לא מטהרים בעודם זורמים, ותוך מספר חודשים הנהר יחזור ל'זרימת הבסיס' שלו שמגיעה ממעינות. ולדעת שמואל (ומיעוט הראשונים), מותר תמיד לטבול בנהר, מכיוון שלדעתם הנהר גדל מעצמו, כלומר רוב התגדלות הנהר היא מהתגדלות הנביעות.

גם הים מטהר בזחילה, הואיל וכך היא דרכו.

טבילה בתוך כלי פסולה מהתורה, הואיל והמים אינם נמצאים בתוך דבר קבוע כקרקע דלא ניידא, אלא בתוך כלי שאפשר להזיזו ממקום למקום.

הטובל במים שאובים - לא עלתה לו טבילה. על אף שמדובר במים שהיו בכלים ברצון האדם ובכך נותקו מהקרקע היציבה - הם חזרו אל הקרקע. ואכן נחלקו הראשונים האם פסול זה הוא מהתורה או מדברי חכמים.

אפשר לומר שהקביעות מבטאת את מקור החיים היציב והתמידי, שאליו הטמא מתבטל ומתמלא בכוחות חיים חדשים.

אפשר להוסיף שבמקביל לתשובה הרוחנית, גם מבחינה פיזית - המים קדמו לבריאת העולם (בראשית א, ב). אובדן חיים בעולם הזה, כטומאת הנידה ובעל קרי, מוכרח הוא; והתיקון לאובדן החיים - הוא הטבילה במי מקווה או מעין יציבים, שהם היסוד הפיזי שקדם לעולם.